

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Institutul de istorie și teorie literară „G. Călinescu”

Revista de istorie și teorie literară

EXTRAS

Tom. 25

1

1976

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

5.135.1.02
C19

929 Cautelan, Dimitrie

INSTITUTUL DE ISTORIE ȘI TEORIE LITERARĂ „G. CILINSCU”
ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Revista de istorie și teorie literară

EXTRAS

Tom. 25
1
1976

2167001
2114001
2169001
2164001
1-5152001
2-5165001
2167001

MONOCHEROLEOPARDALUL

(Lecturi cantemiriene)

IOANA EM. PETRESCU

Cînd, în prefața *Istoriei ieroglifice*, Cantemir atrage atenția cititorului că, precum „moimița omului, așe eu urmele lui Iliodor, scriitorului *Istoriei etiopicești*, călcînd, mijlocul istoriei la început și începutul la mijloc (...) să stea am făcut”¹, el nu dă doar o regulă de lectură, ci încearcă să legitimizeze, printr-un model cunoscut și acceptat, un procedeu de construcție caracteristic nu istoriei, ci eposului. În locul lui Heliodor ar fi putut să-l citeze, cu egală îndreptățire, pe Homer sau pe Vergiliu, căci tipul de construcție pe care Cantemir îl utilizează rupe linearitatea cronologică a istoriei printr-o inversare de planuri temporale, caracteristică epopeii în formele ei originare. Procedeu, un fel de rememorare², constă în întreruperea narațiunii și întoarcerea, prin intermediul amintirilor evocate de eroul central în fața unor personaje-martor, spre un timp al originii acțiunii în desfășurare. Evenimentele evocate constituie obîrșia, cauza primă a prezentului, pe care îl explică, — de unde necesitatea reliefării lor prin schimbarea naratorului (cu un narator implicat, care e unul dintre personaje) și prin poziția centrală, privilegiată pe care o ocupă în cadrul structurii epice. Tipul de construcție epică folosit în *Istoria ieroglifică* în umbra autorității lui Heliodor este similar celui din *Odiseea* sau *Eneida*: ca și Ulise la curtea lui Alcinous, ca și Enea la curtea Didonei, Inorogul se întoarce, în prezența Șoimului, spre cele ce sînt, pentru Cantemir, „începătura lucrului” sau „cele mai vechi și de demult începuturi”³.

În felul acesta, prin procedeu de rememorării, în centrul *Istoriei ieroglifice* este plasată povestea unuia dintre cele mai tulburătoare personaje ale lui Cantemir, Monocheroleopardalul, oia devenită pardos, adică povestea singurei jivine care și-a schimbat, prin voință proprie și prin acțiune, firea. Dacă ne mulțumim să vedem în *Istoria ieroglifică* un pamflet politic sau o istorie în travesti animalier, povestea Monocheroleopardalului nu e decît transpunerea în registru alegoric a spectaculoasei ascensiuni politice a lui Constantin Cantemir. Dar o asemenea rapidă schimbare de stare socială este ea însăși, pentru D. Cantemir, punct de pornire al unei meditații asupra raportului dintre firea (sau

¹ D. Cantemir, *Istoria ieroglifică*, ed. P. P. Panaitescu și I. Verdeș, Buc., EPL, 1965, vol. I, p. 4.

² Utilizarea rememorărilor în epopee am urmărit-o în lucrarea ns. *Ion Budai-Deleanu și eposul comic*, Cluj, Dacia, 1974.

³ D. Cantemir, *op. cit.*, vol. II, p. 40—41.

natura) și destinul social al ființei umane. O meditație pe o temă tradițională, prezentă în literatura română și în subtextul *Letopisetului* lui Miron Costin. Dar diferența de atitudine pe care cei doi scriitori o aduc față de problema realizării prin acțiune a naturii umane este frapantă, și ea ni se pare extrem de instructivă pentru definirea unei schimbări de mentalitate. Pentru Miron Costin, ierarhia socială este e manăție divină⁴; ca atare, ordinea socială e imuabilă și ei trebuie să-i corespundă, într-o coincidență perfectă, ordinea morală, ambele reflectând o riguroasă ierarhie a naturilor sau „hirilor” umane. Personajele lui M. Costin au „hire de domn” sau „hire de boier” și ele nu își pot trăda, nepedepsite, natura. Materia *Letopisetului* este, în mare măsură, tocmai analiza unui lung șir de erori care tulbură ordinea lumii, ducând spre „cumplite acestea vrămi de acmu”⁵. Sînt erori mărunte, cu valoare numai de pildă, atunci cînd oamenii ce le săvîrșesc sînt mărunți (o slugă de-a lui Radu Vodă, înnobilită la cererea boierilor, trezește foarte curînd minia domnului pentru că, neputînd să-și schimbe natura odată cu schimbarea rangului, sluga boierită dovedește că nu are „hire de boier”). Dar cînd cei care păcătuiesc împotriva firii corespunzătoare rangului lor se află în fruntea țării, pedeapsa va lovi, odată cu vinovatul, întreaga țară. „Cumplitele vrămi” abătute asupra Moldovei își au începutul în eroarea tragică a unui domnitor; este vorba de Vasile Lupu, care și-a nesocotit, în două rînduri, firea de domn: o dată, încercînd s-o depășească și rîvnind la pămîntul străin al Munteniei, „ca omu cu hire înaltă și împărătească mai mult decît domnească”⁶; a doua oară, înjosind-o printr-o mezalianță, adică prin încuscirea cu hatmanul Hmil cel cu „hire de hiar”⁷, de la care așteaptă întărirea puterii sale militare.

În *Letopisetul* lui Miron Costin cauzalitatea istorică e reductibilă la o cauzalitate morală. Păcatul — eroare tragică — se află în „neștiutoare hirea omenească”, surdă la glasul virtuții mintuitoare a înțelepciunii, care e cunoaștere de sine, deci cunoaștere și respectare a „hirii” date fiecăruia⁸. Sinonimia ideală între rang și „hire” dovedește că, pentru Miron Costin, conceptul de *hire* are o semnificație supraindividuală, categorială. Individul nu are decît libertatea de a-și cunoaște „hirea” prescrisă prin rang, reeditînd cu înțelepciune, conform pildelor canonice, tiparul ideal al categoriei a căreia îi aparține.

O asemenea sinonimie între natura individuală, redusă categorial, și rangul social pare să funcționeze, pînă la un punct, și în *Istoria ieroglică*. Jivinele lui Cantemir sînt riguros clasificate în trei „tagme”: puternice animale de pradă în tagma întîia, animale „carele pre cît sînt

⁴ Nu numai domnia, ci și instituția politică a *sfatului* este, la M. Costin, de drept divin: „Că pentru acéia au dat Dumnedzău să aibă împărații, craii, domnii, cirmuitorii țărilor să aibă svétnici pre lîngă sine...” v. M. Costin, *Opere*, ed. critică P. P. Panaitescu, [București], ESPLA, 1958, p. 122.

⁵ M. Costin, *op. cit.*, p. 42.

⁶ *Ibid.*, p. 113.

⁷ *Ibid.*, p. 135.

⁸ De aici, funcția de *magistra gentium* a istoriei: „că létopisetile nu sîntu numai să le citească omul, să știe ce au fost în vrămi trecute, ce mai mult să hie de învățătură (...) ce va urma hie cine: domnul den faptele domnilor (...) să ia urmă de viață, boierii urmîndu pre boierii cei cinstiți și înțelepți, slujitoriu a slujitoriu, că cineși după breasla sa, cine urmadză pre cel cînsteș, cînstit, cine urmadză pre cel rău, rău ieste și rău să va săvîrși” (*op. cit.*, p. 184)

vinătoare, pre atât să pot și vina” în tagma a doua și, în sfârșit, în „a triia tagmă și cele mai de jos praguri (...), jiganiile și păsările carile în sine vreo putere nu au, nici duh vitejesc sau inimos poartă, ce pururea supuse și totdeauna în cumpăna morții dramul vieții li se spîndzură”⁹. Apartenența individului la una din cele trei tagme e dată de natura sau „hirișia” lui, a cărei esență ideală o rezumă numele, „de vrème ce tot numele hiriș scurtă hotărîrea lucrului ieste” (s.n.)¹⁰. Desemnînd, *sub specie ideae*, apartenența individului la categorie, „hirișia să cuvine totului, fietecăruia și pururea”, determinînd „agonisirea”, ca o emblemă a calității prin excelență definitorii, a „numelui neamului”¹¹. (Reducția individului la categorie face dealtfel posibil tipul de aplegie din *Istoria ieroglifică*, în care personajele primesc numele unei *spețe* animale, rezervîndu-li-se eroilor de excepție — precum Inorogul — rolul unor animale fabuloase, deci libere față de ordinea naturii, adică *lipsite de specie*).

Dacă în romanul lui Cantemir se produc (ca și în *Letopisețul* lui Costin) neconcordanțe între tagma căreia unul dintre personaje îi aparține prin „hirișia” lui și rolul pe care același personaj ajunge să-l ocupe în ordinea lumii, faptul nu determină modificări în natura individului, ci — ca și la Costin — perturbări în ordinea lumii. Prigonirea și prinderea Inorogului, care ia înfățișarea unei catastrofe cosmice, dezrădăcinînd lumile și răvășind zodii¹², e declanșată, în ultimă instanță, de o asemenea anomalie, pentru că ea se datorează Corbului, „careia măcar că era din tagma a doua, însă *cu o întîmplare* (s. n.), pre acea vrème epitrop Vulturului era”¹³. Rod al *întîmplării*, domnia Corbului e o încălcare a ordinii legice și nicidecum o modificare a naturii personajului incriminat, „că firea în lucruri nu în cele ce-și răduce, ce în cele ce ieste să socotește. (Că tîmplările, precum vin așe să și duc, deasupra ipohimenului, nicicum ființa stricîndu-i)”¹⁴. O anomalie similară, de astă dată însă comică prin natura caricaturală a personajului-marionetă, complet inconștient de sine (nu-și cunoaște nici numele¹⁵) reprezintă domnia — impusă de Corb — a Strutocamilei.

Ca și Corbul, ca și Strutocamila, Monocheroleopardalul ajunge să joace un rol pentru care nu era destinat prin naștere, ieșind în afara tagmei lui — cea a jigăniilor lipsite de „duh vitejesc sau inimos”. Și totuși,

⁹ D. Cantemir, *Istoria ieroglifică*, vol. I, p. 33.

¹⁰ *Ibid.*, vol. I, p. 110.

¹¹ *Ibid.*, vol. I, p. 62.

¹² Bocetul universului șchițează un timp apocaliptic al Corbului — Anticrist : „Tot dobitocul ceresc glasul să-și sloboază (...). Cloșca puii răzspască, Lebăda Lira să-și zdrobască, Leul răcnască, Taurul mugească, Aretele fruntea să-și slăbască, Racul în coajă neagră să să prime-nească, Capricornul coarnele să-și plece, Pêștii fără apă să să inece, Gémeii să să desfrățască, Feciora frumusețe să-și grozăvescă, costița galbănă în negru vâpsască, Scorpiia ascuțit acul să-și timpască, Strețelul arcu frîngînd, ținta nu lovască, Cumpăna dreptatea nu mai arete, Apariul topască-să-n sête (...) Singur numai Corbul vesel să crângăiască (...). Stihile toate tocmirea să-și piardză, orinduiala lumii în veci să nu mai vadză, toate îndărăpt și-n stînga să să-nvirte-jască, de jeale să să uluiască, de ciudă să să amurțască (...) Munți, crăpați, copaci, vă despicați, pietri, vă fărîmați !” v. Cantemir, *op. cit.*, vol. II, p. 137—139.

¹³ *Ibid.*, vol. I, p. 55.

¹⁴ D. Cantemir, *op. cit.*, vol. I, p. 68; în glosar (I, p. 26), „ypohimenul” e definit, aristotelic, drept „lucrul ce dzace supt altul, ca cum ieste materia supt formă...”.

¹⁵ *Ibid.*, vol. I, p. 79; „Cum te cheamă? pe Strutocamila întrebără. Iară ea răspunsă : Eu pe mine niciodată nu mă chem (...), ce alții pre mine „o, dumneata” mă cheamă”.

ascensiunea Monocheroleopardalului, recapitulată de Inorog în fața Șoiului, are o cu totul altă semnificație decît întîmplătoarea și — aberanta — ascensiune a Corbului sau a Strutocamilei. Povestea Monocheroleopardalului e prefațată de Inorog printr-o dezbateră a raportului dintre determinare și libertate, dezbateră menită să pună în evidență — pornind de la teza canonică a liberului arbitru — deplina libertate de voință și de acțiune a ființei umane : „Toate lucrurile firești cîte soarele vede (. . .) fără pricinitorul clătirii lor nu numai a nu fi, ce așeși nici a să gîndi pot. Una numai și acéia singură *slobodă voința muritorilor* ieste, carea fără nici o pricină și fără altă îndemnare a sa hirișă clătire are și *singură șie și clătitoriu și clătire a-și fi și a-și face poate*” (s.n.)¹⁶. În opoziție cu obiectele naturii, care există doar în conformitate cu o determinare ce le rămîne exterioară, ființa umană se bucură de o deplină libertate în a se autodetermina. Iată o afirmație pe care nici exemplul Corbului, nici cel al Strutocamilei — naturi „categoriale” — nu ar putea-o susține. În schimb, povestea Monocheroleopardalului este istoria unor „preobrajenii” — a unor „schimbări la față” — care ilustrează în mod exemplar teza libertății umane, adică a libertății individului de a-și depăși „categoria”, devenind, din simplă creatură, creator al destinului său. „Zămislit de oaie”, eroul istorioarei este, inițial, „și la chip, și la fire, mieluşel”, venit prin natură (prin „chip și fire”) să ajungă doar „în fruntea a tuturor agreților”¹⁷. Dar berbecului bătaios îi iese în cale, *întîmplător*¹⁸, o aventură puțin obișnuită : în fapt de seară, „cînd dzua cu noaptea să îngina”, aretele confundă „un lup vrăjmaș și lacom din fire”, venit să atace turma, cu un berbec dornic de luptă. Grație acestei confuzii, el va întîmpina lupul „ca pe un arete” și îl va birui în luptă. Fericita aventură ar rămîne fără consecințe („că tîmplările, precum vin, așe să și duc deasupra ipohimenului, nicicum ființa stricîndu-i”), dacă eroul n-ar transforma întîmplarea în prilej de *cunoaștere*; abia „mai tîrdziu, vitejiia ce făcusă cunoscînd”, personajul trăiește prima sa metamorfoză, schimbîndu-și natura de oaie și „luînd firea lupului”. În cazul Monocheroleopardalului, întîmplarea are doar rolul de a-i prilejui eroului cunoașterea propriei libertăți. E o cunoaștere la care nici Corbul (ajuns epitrop din întîmplare, dar rămas tot Corb), nici Strutocamila (care nu-și cunoaște pînă la sfîrșit numele), nu ajung, rămînînd, și unul și celălalt, la vechea lor natură „categorială” dată prin naștere.

După prima „preobrajenie”, berbecule devenit lup își construiește o biografie și își propune un destin. Se va măsura, rînd pe rînd, cu dușmani tot mai puternici și, biruindu-i, își va modifica natura, îmbogățînd-o cu „duhurile” celor învinși ; „Aședară, toate firile într-una boțînd, blîndețea oii, înțelepciunea lupului, cunoștința pardosului, greumea filului, iuțimea inorogului și virtutea leului în sine nebetejite și nesmintite la feriia și, din dzi în dzi încă mai adăugîndu-le, la stepăna cea mai de sus le înălța și le suia”¹⁹. Personajul astfel zămislit — prin cunoaștere și acțiune — nu mai e nici oaie, nici lup, nici pardos, nici leu ; el nu mai e, în fond, reductibil

¹⁶ *Ibid.*, vol. II, p. 38.

¹⁷ Cantemir, *op. cit.*, vol. II, p. 42.

¹⁸ Despre accepțiile umaniste ale termenilor de întîmplare și de noroc la D. Cantemir, v. Petru Vaida, *Dimitrie Cantemir și umanismul*, București, Minerva, 1972 (cap. *De fortuna*).

¹⁹ D. Cantemir, *op. cit.*, vol. II, p. 46.

la nici una din categoriile naturii, pe care le însușează însă într-o creație proprie. Metamorfozele personajului sînt sintetizate într-o nouă natură, consfințită prin dublul nume pe care el — nenumit la început — și-l va atribui singur : „Firi, duhuri și puteri ca aceștea născutul miel în sine strîngînd și alcătuiind, doai hirișe numere și le-au împărțit : Provatolicoefas, altul Monocheroleopardalis”²⁰.

Este demnă de atenție insistența cu care Cantemir revine, în finalul istorioarei, asupra unui amănunt-cheie : Monocheroleopardalul este — ni se reamintește — „născutul miel”. Biografia Monocheroleopardalului nu constă în dezvăluirea unei vocații eroice ascunse ; el nu e, inițial, „la chip și la fire” nimic altceva decît „mielușel”. Singura vocație pe care biografia Monocheroleopardalului o dezvăluie este așadar vocația ascunsă dar definitorie a naturii umane în general : aceea a libertății. Cedînd unei mentalități pe care *Istoria ieroglifică* o depășise, D. Cantemir va atribui mai tîrziu tatălui său o origine aristocratică. Dar cea mai frumoasă „biografie” a lui Constantin Cantemir rămîne biografia de condotier a Monoheroleopardalului născut miel, și ea nu e rodul venității de castă, ci expresia unui sublim orgoliu. Prin ea, cultura română încorporează idealul individualismului renașcentist, emancipîndu-se de viziunea fatalistă din universul tragic al lui Miron Costin. Pilda Monoheroleopardalului, care se constituie, prin procedeele memorării, ca nucleu al *Istoriei ieroglifice*, plasează în centrul cărții lui Cantemir viziunea libertății umane.

---

²⁰ *Ibid.*, vol. II, p. 45.

